

Stogowska, Anna Maria

Profesor Władysław Smoleński (1851-1926) - darczyńca Towarzystwa Naukowego Płockiego

Notatki Płockie 41/1-166, 10-16

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROFESOR WŁADYSŁAW SMOLEŃSKI (1851-1926) - DARCZYŃCA TOWARZYSTWA NAUKOWEGO PŁOCKIEGO

Mija właśnie 70 lat od śmierci znakomitego polskiego historyka profesora Władysława Smoleńskiego, który zapisem testamentowym przekazał cenne archiwum i księgozbiór Towarzystwu Naukowemu Płockiemu.

Na tablicy nagrobnej Władysława Smoleńskiego napisano:

*"Uczył prawdy, podtrzymał ducha miłości Polski,
budził wiarę w niepodległość Ojczyzny,
piórem, słowem, poświęceniem".*

Józef Siemieński przemawiając nad trumną zmarłego podkreślił, że należał on do generacji ludzi twardych z silnym charakterem, którzy mimo wielkich trudności, pod uciskiem rosyjskim tłumiącym rozwój intelektualny naszego narodu, zdołał wnieść się na wyżyny pracy naukowej¹.

Profesor Władysław Smoleński, choć nie doczekał się jeszcze pełnej monografii to jednak był uczonym, którego twórczością interesowali się polscy historycy. Pisano o nim zwłaszcza we wstępach do wydawanych, ciągle jeszcze aktualnych jego prac². Poddawano ocenie jego twórczość, także wkład do historii historiografii³. Pisano nawet o epizodach jego życia. Przykładem tego typu pracy jest artykuł T. Święcickiego w paryskich "Zeszytach Historycznych" pt. "Jak prof. Władysław Smoleński o mało nie został premierem"⁴. Pisano o jego pracy dydaktycznej⁵ i zaangażowaniu w życie i działalności naukowej⁶. Maria Wierzbicka w 1980 roku opublikowała książkę poświęconą Władysławowi Smoleńskiemu. Autorka, jak pisze we wstępie nie korzystała ze spuścizny profesora przechowywanej w Bibliotece im. Zielińskich TNP⁷. Po uporządkowaniu zbiorów A. Stogowska przedstawiła cenną spuściznę profesora w "Studiach o Bibliotekach i zbiorach Polskich"⁸.

Profesor Władysław Smoleński uważany za jednego z najwybitniejszych historyków polskich przełomu XIX i XX wieku, przedstawiciel tzw. "szkoły warszawskiej" wniósł wybitny wkład w historię narodową.

Wyspecjalizował się w badaniach nad oświeceniem polskim. W nowatorskim spojrzeniu Smoleńskiego epoka ta nabrała innych kształtów, zwłaszcza jeśli chodzi o rozwój prądów intelektualnych. Jego fundamentalne dzieło "Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII" napisane w 1891 r. ciągle jeszcze nie straciło na aktualności. Również "Ostatni rok Sejmu Wielkiego" (1896) i "Mieszkaństwo warszawskie w końcu XVIII wieku" ciągle jeszcze są wydawane. Zawierają unikalne materiały źródłowe, które uległy zniszczeniu w czasie II wojny.

Smoleński, choć był z wykształcenia prawnikiem, reprezentował znakomity warsztat historyczny, ciągle zaskakiwał nowoodkrytymi źródłami. Wsławił się także w nowatorstwie interpretacji przekazów źródłowych oraz trafności ujęć metodologicznych. Podejmował bowiem

tematy trudne, posiadające zasadnicze znaczenie dla dziejów Polski. Zależało mu na stworzeniu nowej syntezy narodowych dziejów.

Do dziś prace Władysława Smoleńskiego nie straciły na aktualności. Są nawet cenniejsze, ze względu na brak źródeł z których korzystał.

Jego interpretacja, próba podjęcia tematu oraz podejmowane problemy badawcze ciągle jeszcze zachwycają historyków. Uderza w nich śmiałość intelektualna i badawcza tej wybitnej osobowości. Smoleński, określany mianem radykała, wiódł spory z historykami krakowskimi dotyczące odpowiedzialności za upadek Polski. Istotą nauki historycznej był według niego wybór faktów i "umiejętne ich uszeregowanie". To jest uchwycenie związków przyczynowo-skutkowych. Historyka powinny interesować tylko fakty doniosłe, czyli te które przyczyniają się do wyjaśnienia przeszłości losów państwa i narodu. Obowiązkiem historyka było dążenie do odkrycia nowych praw: "Sąd o przeszłości jest rzeczą konieczną, jeśli historię traktuje się jako badanie losów państwa i narodu, a nie zbiorem luźnych wiadomości. Sąd historyczny nie jest niczym innym, jak wysnutym ze zbadania faktów szczegółowych uogólnieniem, właściwym każdej nauce. Narzucają go same fakty, jako swoją logikę i sens" pisał. Jako pozytywista toczył walkę z przesądami społecznymi, dążył do poprawy struktury społecznej, podniesienia poziomu gospodarczego i umysłowego kraju.

Interesowała go zwłaszcza rola prądów umysłowych i przemian intelektualnych czego wyraz dawał w wielu swych opracowaniach.

Zajmował się także dziejami niższych warstw społecznych: Żydów, mieszczaństwa i drobnej szlachty.

Jego badania nad szlachtą mazowiecką, z której sam się wywodził, miały nowatorski charakter. Zarówno jeśli chodzi o tematykę, jak i sposób ujęcia. Zmierział do uchwycenia typu socjo-psychologicznego szlachcica mazowieckiego. Jego obyczajów, mentalności, stanu gospodarki, a właściwie wielkiego zubożenia, które zmuszało go do poszukiwania zajęć "niegodnych". Tematyki szlacheckiej dotyczą prace: "Drobna szlachta w Królestwie Polskim" (1879), "Szlachta w świetle własnych opinii" (1880), "Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów płockich" (1878), "Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej" (1908).

Zajmował się w nich Smoleński położeniem społeczno-gospodarczym tej warstwy. Stwierdzając postępujący upadek gospodarczy szlachty mazowieckiej, starał się dociec przyczyn tego zjawiska. Odnalazł je w polityce magnatów wobec drobnej szlachty i w braku zatrudnienia dla młodzieży szlacheckiej. Bariery ustawodawcze spowodowały zamknięcie stanu. Udowodnił,



Władysław Smoleński (1851-1926)

że bariery tworzone między mieszczaństwem, chłopstwem, a szlachtą były w praktyce łamane. Jako przykład opisał własną rodzinę z ciechanowskiego, która wiodła podobny tryb życia jak okoliczne chłopstwo.⁹ To właśnie z tej zubożałej warstwy szlacheckiej wywodziła się inteligencja, której jedynym kapitałem było wykształcenie. Dzięki niemu podejmowali przedstawiciele tej warstwy pracę zarobkową (prawnicy, lekarze).

Poważnym wkładem Władysława Smoleńskiego do nauki historycznej było jego opracowanie: "Szkoły historyczne w Polsce", w którym przedstawił i usystematyzował rozwój nauki historycznej. Z tego cyklu pochodzą również prace: "Stanowisko Waleriana Kalinki w historiografii polskiej" oraz "Stanowisko Kazimierza Jarochońskiego w historiografii polskiej". Są to prace polemiczne.

Władysław Smoleński nie był typem uczonego gabinetowego. Przez wiele lat wykładał w szkołach warszawskich jawnych i tajnych, zarabiając na życie z pracy pedagogicznej. W 1876 roku wykładał na 15 jawnych pensjach warszawskich oraz Uniwersytecie Latającym. Tajnej uczelni skupiającej jako wykładowców elitę intelektualną świata naukowego. Uczył tu młodzież obok tak znanych postaci, jak Piotr Chmielowski, Ludwik Krzywicki, Stanisław Posner, Wacław Nałkowski, Tadeusz Korzon, Adolf Dygasiński.

Wykłady Władysława Smoleńskiego cieszyły się dużym uznaniem słuchaczy. Po latach córka Aleksandra Kraushara Zuzanna Rabska wspominała: "Ścisk na wykładach był tak znaczny, że część słuchaczy umieszczano w przyległym, nieoświetlonym pokoju, o czym profesor nie wiedział, zawsze bowiem nakłaniał do ostrożności, kiedy odkrył tajemnicę gniewał się i groził, że więcej nie przyjdzie i musiano rozbić komplet na

dwie części"¹⁰. Inna uczennica pisała: "Smoleński miał ogromny dar żywego, plastycznego odtwarzania przeszłości, ilustrował je barwnymi obrazami rodzajowymi, czerpanymi zapewne ze źródeł pamiętnikarskich"¹¹.

Zuzanna Krausharówna stwierdza, że wykłady profesora cieszyły się największą popularnością. Popularnie zwany "Smolą" wykładał z werwą i humorem. Potrafił być także surowy, gromił za nieuwagę i niemądre odpowiedzi "targając czarną brodę i kołysząc z gniewem binokle na sznureczku".

Radykał i wolnomysliciel Smoleński wykorzystywał czasem pracę dydaktyczną prezentując wyniki swych prac naukowo-badawczych.

Dla swych uczniów zdecydował się także napisać podręcznik "Dzieje narodu polskiego". To właśnie ta książka popularno-naukowa doczekała się aż siedmiu wydań. Jedno w języku rosyjskim. Nakład pierwszy sponsorowali bankierzy warszawscy Natansonowie. Podręcznik do nauki historii ojczyzny powstał jako protest przeciwko nastrojom kół konserwatywnych jakie towarzyszyły wizycie cara Mikołaja II w Królestwie Polskim. W okresie międzywojennym opublikował jeszcze "Historię Polski" (1923), którą poprzedziły "Lekcje z historii polskiej" (1916).

Smoleński brał żywy udział w różnych formach pracy oświatowej. Był to jego sposób na życie. Na pracę naukową zostawały wieczory i noce. Zapytany, jak godzi swą wytrwałość i pracowitość z narastającym przekonaniem o braku zrozumienia dla pracy naukowej powiedział: "Trzeba czymś zapełnić przepaścistość życia"¹².

Obok zajęć dydaktycznych sam stał się organizatorem szkolnictwa polskiego. Po 1905 roku stał się aktywnym działaczem Macierzy Szkolnej. W 1915 roku utworzono Wydział Oświecenia Komitetu Obywatelskiego, który powołał komisję do spraw szkół wyższych. Smoleński zostając przewodniczącym Komisji historyczno-filozoficzno-filologicznej prowadził rokowania z władzami niemieckimi dotyczące otwarcia Uniwersytetu Warszawskiego.

Został także autorem programu historii dla szkoły średniej w ramach prac Wydziału Oświecenia.

Po wyzwoleniu już w niepodległej Polsce objął katedrę historii nowożytnej Polski na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego w 1918/1919 roku. W roku 1920/1921 został zastępcą profesora na Wydziale Prawa, gdzie wykładał historię ustroju Polski.

W 1921 roku nadano Władysławowi Smoleńskiemu doktorat honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego. Był także członkiem wielu towarzystw naukowych. W roku 1918 został członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie.

Sam Smoleński przyczynił się do powstania wielu towarzystw naukowych. Widzimy go wśród członków założycieli Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, założonego w 1907 roku. W tym samym czasie powstało przy współudziale Smoleńskiego Towarzystwo Miłośników Historii przejawiające działalność naukową i oświatową. Pod auspicjami tegoż Towarzystwa wyszły dwie prace Smoleńskiego: "Jan Dekert" i "Komisja Boni Ordinis...".

Dużą rolę przypisuje się Władysławowi Smoleńskiemu w utworzeniu Towarzystwa Biblioteki Publicznej, gdzie działał obok L. Krzywickiego, S. Leszczyńskiego, S. Michalskiego, S. Żeromskiego i S. Dembego. Towarzystwo utworzyło Bibliotekę Publiczną w Warszawie.

Profesor Smoleński był także jednym z założycieli i współredaktorów "Przeglądu Historycznego", pierwszego w Królestwie Polskim pisma historycznego. Zaczęto je wydawać w 1905 roku, a w redakcji znaleźli się: J. K. Kochanowski (redaktor naczelny), J. Chrzanowski, S. Dickstein, A. Jabłonowski, W. Kętrzyński, A. Kraushar, F. Puławski, W. Smoleński i W. Sobieski.

Wieloletnia przyjaźń z Aleksandrem Świętochowskim sprawiła, że chętnie współpracował Smoleński z redakcją "Prawdy". Wiele artykułów zamieścił także w czasopiśmie "Biblioteka Warszawska". Nawet w codziennych gazetach ukazywały się artykuły Smoleńskiego. Był stałym współpracownikiem czasopism prawniczych "Ateneum", "Gazety Sądowej Warszawskiej".

Publikowane artykuły dotyczyły nie tylko historii, ale także spraw oświaty. Choć Władysław Smoleński stronił od życia politycznego i starał się nie wiązać z żadnym z ugrupowań politycznych, to jednak w latach 1904-1905 będąc pod znacznym wpływem Aleksandra Świętochowskiego wstąpił do utworzonego przez niego Związku Polityczno-Demokratycznego. Uważano, że konstytucja w Rosji zapewni Królestwu Polskiemu autonomię polityczną. Skoro się tak nie stało Smoleński zmienił swe przekonania opowiadając się za połączeniem Królestwa z Galicją w ramach monarchii austriackiej. W roku 1916 został członkiem Ligi Państwowej Polskiej, która współpracowała z Naczelnym Komitetem Narodowym. Smoleński napisał wówczas kilka odezw wzywających do narodowego zjednoczenia. Był zwolennikiem legionów Piłsudskiego. W wydanej w 1919 roku pracy "Naród polski w walce o byt" pisał: "Nakaz współżycia Polaków z zaborcami okazał się absurdem. Indywidualność polska nie przestaje się buntować dopóty, dopóki nie osiągnie bytu niepodległościowego, którego jest warta dla szczęścia własnego i na użytek ludzkości".

Zapewne ta postawa polityczna zadecydowała, iż Naczelnik Państwa Józef Piłsudski w 1919 roku zaproponował Władysławowi Smoleńskiemu na premiera państwa. Historyk jednak zdecydowanie odmówił, wymawiając się wiekiem i stanem zdrowia. Wiadomo, że ważniejsza była dla niego praca naukowa niż kariera polityczna.

Z Płockiem Władysław Smoleński był związany jeszcze z czasów swej młodości. Urodził się w Grabienicach pod Ciechanowem - był to teren guberni płockiej. W Płocku dwaj jego bracia ukończyli Seminarium Duchowne i brata Władysława wysłano do Gimnazjum Gubernialnego. Zamieszkał w dawnej kanonii przy Rynku Kanonicznym 8 (obecnie budynek Towarzystwa Naukowego Płockiego), gdzie udzielał korepetycji uczniom, aby zarobić na utrzymanie. Jedynie przez dwa lata uczęszczał do Gimnazjum. W roku 1868 za udział w strajku szkolnym, który zorganizowali uczniowie w obronie języka polskiego został wydalony. Pieszko po-

wędrował wówczas do Warszawy, gdzie kontynuował naukę. Ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego.

Gdy w Płocku w 1907 roku reaktywowano działalność Towarzystwa Naukowego Płockiego Władysław Smoleński bardzo popierał tę inicjatywę. Zwłaszcza, że sam w Warszawie prowadził podobną działalność, jak Towarzystwo: popieranie tworzącego się polskiego szkolnictwa, organizacja polskich bibliotek i czytelnicy, powstawanie czasopism naukowych, prowadzenie badań naukowych, tworzenie instytucji kulturalnych itp. Aktywnymi członkami TNP byli Stefan i Halina Rutscy dobrze znani a nawet zaprzyjaźnieni ze Smoleńskim, gdyż Halina była jego uczennicą.

Działalność Towarzystwa Naukowego Płockiego była realizacją poglądów i dążeń Władysława Smoleńskiego. Zapewne dlatego zdecydował się przekazać do Płocka wszystko co posiadał najcenniejszego - własny pieczętowiec zbierany księgozbiór i archiwum. Wiedział, że jego cenna spuścizna dostanie się w godne ręce Rutskich, zwłaszcza Haliny.

Do tradycji międzywojennej Towarzystwa Naukowego Płockiego należało, że zbiory gromadzone w Bibliotece im. Zielińskich i Muzeum pochodziły głównie z darów płocczan¹³. Zwykle byli to ludzie mieszkający w Płocku, którzy z pietyzmem ratowali polskie książki z czasów zaboru rosyjskiego, tworząc małe rodzinne biblioteczki. Po utworzeniu przez Towarzystwo Naukowe Płockie biblioteki publicznej, na bazie zbiorów Gustawa Zielińskiego ze Skępego, płocczanie znając zapotrzebowanie na książki polskie przekazywali swe zbiory, by służyły społeczeństwu.

Zbiory Władysława Smoleńskiego należą jednak obok kolekcji Zielińskich do najcenniejszego zespołu przekazanego do TNP. Ich znaczenie głównie polega także na tym, że uzupełniły zbiory Zielińskich tworząc ciąg zwłaszcza w książkach historycznych i uzupełniając tytuły poszczególnych czasopism, np. "Tygodnika Ilustrowanego" czy "Biblioteki Warszawskiej".

Smoleński uważany był za wytrawnego kolekcjonera. Zbierał rzadkie wydania, zwłaszcza ustawy konstytucyjne. Był częstym bywalcem antykwariatów warszawskich. Jego zbiory świadczą o warsztacie naukowym historyka z przełomu XIX i XX wieku. Równie cenne jest archiwum profesora. Świadczy o rozległych kontaktach, zachowała się korespondencja przychodząca do profesora. Interesująca jest również korespondencja z czasopismami, towarzystwami i instytucjami. Osobiste pamiętki ukazują nam obraz wnętrza człowieka, uczonego wrażliwego na krzywdę i niesprawiedliwość społeczną. Jego przyjaźnie zarówno z kolegami jak i uczennicami były trwałe i inspirujące, czasem pobudzające do pracy. Nie łatwo było mu pogodzić walkę o byt z pracą wynikającą z jego wewnętrznych przekonań. Wiele energii tracił na poszukiwanie środków finansowych koniecznych na wydanie własnych prac. Czasem pomagali przyjaciele, np. bankierzy Natansonowie. Wiele pozycji ukazywało się w czasopismach, lub było wydawanych przez Towarzystwo.

Przyjmując dar Towarzystwo Naukowe Płockie po-

stanowiło uczcić pamięć profesora Władysława Smoleńskiego przez odtworzenie wnętrza jego mieszkania w Warszawie przy ul. Hożej 24. Udało się to znakomicie. Zwłaszcza, że profesor przekazał również meble i obrazy z własnym portretem. We wnętrzu tym panowała podniosła atmosfera. Uczennica profesora Zuzanna Rabska, córka znakomitego historyka polskiego Aleksandra Kraushara, tak pisała o gabinecie Władysława Smoleńskiego: "Lubiłam z matką odwiedzać profesora "Smoleń" w jego mieszkaniu. Przebywać w jego gabinecie do pracy, zawalonymi książkami i szpargałami, z wysokimi półkami, gdzie jak w gabinecie Ojca stały długimi rzędami dzieła historyczne z przewagą Lelewela. Na biurku rozsypana była ogromna ilość obsadek, piór i ołówków, a zwłaszcza fajek, pomiędzy którymi leżały wąskie arkusze papieru, pokryte drobnym, nieczytelnym, podobnym do hieroglifów pismem. Nad biurkiem wisiał olejny portret profesora siedzącego w fotelu. W tej pozycji widzieć go było można podczas wykładu".¹⁴

Przejęte zbiory zachowały także układ nadany im przez właściciela, podobnie jak i wszystkie inne zbiory przekazane do TNP. Do dziś w spuściźnie zachowały się inwentarze sporządzone przez Smoleńskiego w formie alfabetycznego katalogu kartkowego¹⁵.

W tej formie spuścizna przetrwała do lat pięćdziesiątych. Podjęto wówczas akcję porządkowania zbiorów Biblioteki TNP. Dawne kolekcje rozdzielono na poszczególne rodzaje: rękopisy, stare druki, zbiory nowsze, czasopisma. Dla księgozbioru Smoleńskiego założono wówczas inwentarz książkowy, mimo że powstały inwentarze dla poszczególnych rodzajów zbiorów, np. inwentarz starych druków. Decyzja o założeniu inwentarza książkowego podjęta została jedynie dla zbiorów Smoleńskiego. Inne zbiory, np. Zielińskich, L. Kunkla, L. Krzywickiego takiej ewidencji nie posiadają.

Inwentarz książkowy zawierający opisy około 3000 książek stanowi podstawowe źródło dotyczące zawartości księgozbioru¹⁶.

Archiwum profesora Smoleńskiego skatalogowano na kartach katalogowych. Dopiero w 1990 roku powstał inwentarz książkowy. Zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi porządkowania spuścizny po uczonych, archiwalia podzielono na 6 grup tematycznych: materiały działalności naukowej i literackiej, dotyczące działalności organizacyjno-naukowej, społecznej i politycznej, materiały biograficzne, dotyczące twórcy zespołu i materiały obce.

Spuścizna po profesorze Smoleńskim liczy 138 j.a. - około 2 mb akt. Najliczniejszą grupę stanowią prace Smoleńskiego - 47 j.a. oraz materiały związane z jego działalnością - 22 j.a. Pokażną część kolekcji to materiały obce różniące się zasadniczo od wymienionych. Służyły one głównie uczonemu jako materiały źródłowe do prac naukowo-badawczych. Jest ich 20 j.a. Pozostałe archiwalia to: korespondencja obejmująca 5 teczek, materiały biograficzne - 18 jednostek.

Wśród prac profesora zachowały się rękopisy oraz drukowane prace z uwagami autorskimi. Przetwały następujące prace: "Szkice z dziejów szlachty mazowiec-

kiej", "Komisja Boni Ordinis Warszawska", "Jan Dekert prezydent starej Warszawy i sprawa miejska podczas Sejmu Wielkiego", "Publicyści anonimowi z końca XVIII wieku", "Monteskiusz w Polsce wieku XVIII", "W sprawie krytyki historycznej", "Emigracja polska w l. 1795-1797. Materiały historyczne", "Z dziejów miasteczka" (Jadowa), "Pasy lipkowskie. Przyczynek do historii przemysłu artystycznego w Polsce", "Jan Henryk Dąbrowski", "Historia Polski, wykłady popularne", "Kozacy I", "Kozacy II", "Ze studiów nad historią Sejmu Grodzieńskiego z roku 1793. Dionizy Mikorski poseł wyszogrodzki", "Konfederacja Targowicka", "W sprawie Konfederacji Targowickiej. Polemika z Tadeuszem Korzonem", "Spór o Jana Zamojskiego w publicystyce polskiej w XVIII w.", "Mieszczanstwo warszawskie", "Nauczanie historii polskiej", "Polska w walce byt. Zarys historyczny", "Historiografia", "Braterstwo litewsko-polskie", "Znaczenie Konstytucji 3 Maja", "Uwięzienie Kołłątaja", "Kalendarze na Litwie i Rusi", "Spory o przekład polski Kodeksu Napoleona", "Rosja wobec sprawy włościańskiej w Polsce wieku XVIII", "Poglądy historyczne Augusta Comte'a 1872". Inne prace to druki z odręcznymi poprawkami profesora.

W materiałach warsztatowych (notatki i wycinki) wyróżnić należy: materiały dotyczące historii Polski, Konfederacji Targowickiej, do dziejów szlachty mazowieckiej, dotyczące prasy polskiej, Konstytucji 3 Maja, masonerii w Polsce w XVIII w. oraz materiały dotyczące reformacji w Polsce.

Udział profesora w życiu społeczne, naukowe, dydaktyczne i polityczne odzwierciedlają materiały zgromadzone w poszczególnych grupach rzeczowych: Towarzystwo Naukowe Warszawskie (3 teczki) zawiera: statuty, spisy członków, sprawozdania, nekrologi z l. 1906-1917; Towarzystwo Miłośników Historii: projekt statutu, korespondencja, zaproszenia z l. 1905-1917; Polska Macierz Szkolna (4 teczki): sprawozdania, statuty, programy, listy członków, materiały informacyjne, przemówienia Smoleńskiego z l. 1906-1917; Towarzystwo Popierania Pomocy Społecznej z l. 1890-1917 zawiera: korespondencję, statuty, listy członków; Komitet Kasy Pomocy im. Mianowskiego z l. 1899-1917 - regulamin nagród, korespondencja; Komitet Obchodów Rocznicy Konstytucji 3 Maja z l. 1916-1917 zawiera: korespondencję, okólniki, relacje prasowe z uroczystości; Komitet Obchodu Kościuszkowskiego 1917: regulaminy, listy członków, korespondencja, przemówienia Smoleńskiego, noty prasowe.

Wydzielono 3 teczki dotyczące współpracy Smoleńskiego z instytucjami naukowymi, społecznymi i politycznymi: Akademią Umiejętności w Krakowie, Towarzystwem Historycznym we Lwowie, Zakładem Narodowym Ossolińskich, Towarzystwem Wypisów Szkolnych, Stowarzyszeniem Nauczycielstwa Polskiego, Towarzystwem Naukowym Płockim, Towarzystwem Pomocy Niezamożnych, Towarzystwem Opieki nad Dziećmi, Radą Narodową, Wydziałem Oświecenia, Centralnym Demokratycznym Komitetem Wyborczym, Towarzystwem Biblioteki Publicznej, Towarzystwem Kursów Naukowych, Stowarzyszeniem Sił Naukowych

Polski. Teczki zawierają również materiały odnośnie współpracy z następującymi organizacjami społecznymi: Wydziałem czytelników bezpłatnych przy Warszawskim Towarzystwie Dobroczyńności, Warszawskim Towarzystwem Muzycznym, Magistratem m. st. Warszawy, Radą Główną Opiekuńczą, Towarzystwem Opieki nad Zabytkami, Warszawskim Towarzystwem Lekarzy, Towarzystwem Prawniczym, Komitetem Kasy Literackiej i wielu innymi.

Wśród materiałów dotyczących politycznej działalności zachowały się akta dotyczące wyborów do Dumy: korespondencja, karty wyborcze, ulotki, broszury z l. 1906-1907 i 1909.

Przetrwwały akta związane z dydaktyczną działalnością profesora na Uniwersytecie Warszawskim: listy studentów, seminarzystów, protokoły konferencji, korespondencja, projekty obsadzenia katedr oraz materiały związane z nauczaniem w szkole Z. Majewskiej i L. Rudzkiej - korespondencja, oceny uczennic, regulaminy.

W sześciu teczkach zgromadzono korespondencję profesora z wydawcami: "Encyklopedią Polską", "Encyklopedią Ilustrowaną", "Encyklopedią Wychowawczą", wydawnictwem Gebethner i Wolf, drukarnią Anczyca i redakcjami czasopism: "Przegląd Historyczny", "Kurier Warszawski", "Kwartalnik Historyczny", "Biblioteka Warszawska", "Tygodnik Ilustrowany", "Głos", "Ateneum", "Ogniwo", "Gazeta Sądowa Warszawska", "Wieczory Rodzinne", "Echo", "Kłosa", "Kurier Warszawski" "Kurier Poranny" i inne.

Grupę materiałów biograficznych stanowią: noty autobiograficzne Smoleńskiego, fotografie, paszporty, życzenia, bilety wizytowe, wspomnienia rodzinne, recenzje i wspomnienia pośmiertne oraz korespondencja z lat 1887-1925. Korespondencja przychodząca ułożona alfabetycznie obejmuje 159 osób wśród nich nazwiska takie jak Balzer Oswald, Chmielowski Piotr, Demby Stefan, Finkiel Ludwig, Friedberg Jan, Handelsman Marcei, Karłowicz Jan, Korzon Tadeusz, Kotarbiński Tadeusz, Kraszewski Józef Ignacy, rodzina Krausharów (Jadwiga, Aleksander i Zuzanna), rodzina Natansonów, Papee Fryderyk, Ptaszycki Stanisław, Rabska Zuzanna, Semkowicz Władysław, rodzina Smoleńskich, rodzina Świętochowskich, Zienkiewicz Regina. Obecnie ta kolekcja stanowi unikalny zbiór.

W spuściźnie profesora Smoleńskiego znalazły się również archiwalia występujące pod nazwą "materiały obce". Są to dokumenty nie wytworzone bezpośrednio przez samego twórcę, ale bardzo istotne dla prowadzonych badań. To właśnie te źródła stanowią cenne zbiory. Ze względu na ich wartość wiele zostało zmicrofilmowanych w latach pięćdziesiątych przez Bibliotekę Narodową w Warszawie. Trudno stwierdzić czy wszystkie archiwalia, które stanowiły własność profesora zostały zewidencjonowane i ujęte w spuściźnie. Nie pozostała bowiem żadna ewidencja pozwalająca stwierdzić własność lub przynależność do zbiorów. Jest to zatem zupełnie przypadkowe zgrupowanie związane z oznakowaniem pieczęcią własnościową Smoleńskiego.

W zbiorze tym wyróżnić można kilka grup tematycznych:

- I. Akta dotyczące poszczególnych miast:
 - Akta miasta Przyrowa, 1781-1792
 - Przywileje lokacyjne miasta Janowa, 1569-1758
 - Regestrum actorum advocati oppidi Dombrowicze, T. I, 1561 i T. II, 1574-1592
 - Denkwurdigkeiten im Gebiethe der Provincial Stadt Lemberg (Pamiętki przeszłości Lwowa) po 1824
 - II. Akta poszczególnych osób:
 - materiały dotyczące Cypriana Walewskiego i Seweryny Duchirńskiej 1844-1846
 - Listy Kazimierza Władysława Wójcickiego do Cypriana Walewskiego, 1873
 - Korespondencja księdza Marka Jandłowicza, karmelity, konfederata barskiego do rodziny Wróblewskich, 1777-1787
 - Listy Antoniego Tyzenhauza do księcia Bohusza, 1780
 - Pamiętnik Tadeusza Zabielskiego oficera Legii Nadwiślańskiej, 1809-1812
 - Kopiarusz mów, listów, dokumentów, utworów literackich opatrzony spisem treści napisanym przez Wł. Smoleńskiego, XVII-XVIII w.
 - Sylva rerum Szymarów, 1667-1732
 - Z archiwum po Kazimierzu Kontrynie, 1796-1822
 - Korespondencja Jana Nepomucena Małachowskiego posła polskiego przy elektorze saskim, 1792
 - Z archiwum generała Michała Dąbrowskiego, posła pyzdrowskiego - dotyczy działalności sejmowej, 1809-1819
 - Rękopisy, autografy - oryginały i kopie (poszyt utworzony przez Wł. Smoleńskiego, obejmuje dokumenty również królewskie) XVIII-XIX w.
- Oprócz wymienionych w zbiorze znalazły się również:
- Akta kapituły wrocławskiej, XVI-XVIII w.
 - Lista członków Towarzystwa Patriotycznego, 1831
 - Materiały do pracy "Wpływ reform ostatnich lat trzydziestych na stan ekonomiczny i moralny Królestwa Polskiego"
 - Akta radziwiłłowskie dotyczące Połoneczki (dwa poszyty)
 - Korespondencja, rachunki, przemówienia Aleksandra Świętochowskiego i materiały dotyczące utworzenia Towarzystwa w celu gromadzenia funduszy na Akademię H. Sienkiewicza.
- Kończąc omawianie zawartości archiwum profesora Władysława Smoleńskiego stwierdzić można, że jest ono ciekawym przykładem spuścizny historyka zawierającym zarówno prace własne jak i materiały stanowiące źródła do prac badawczych. Sam właściciel dokonał podziału własnej kolekcji, układając zgromadzone materiały w poszczególne grupy rzeczowe np. "Oddział pism historycznych" 1613-1690. Oddziały oznaczał cyframi rzymskimi i literami np. "Oddział IV lit. D".

Oprócz archiwaliów podarował także Smoleński TNP swój księgozbiór. Choć uważany był przez środowisko warszawskie za wytrawnego kolekcjonera, księgozbiór nie nosi śladów specyficznych. Jest raczej zbiorem książek służących uczoneму do pracy. Owszem znajdują się także książki z dziedziny literatury, a nawet ma-

tematyki. Stanowią one jednak dowód potrzeb wewnętrznych przedstawiciela elity umysłowej Królestwa Polskiego.

Zbiór obejmuje 3000 książek, wśród nich 2392 książki to książki nowsze (od 1800 r.), 330 starych druków, 19 map, 5 atlasów, pozostałe zbiory to czasopisma. Najwięcej książek w języku polskim - 2226, w rosyjskim - 63, łacińskim - 43, niemieckim - 28 i francuskim - 28. W podziale ze względu na formy piśmiennictwa najwięcej jest powieści, poezji, dramatów - 139, pamiętników - 102, katalogów - 60, bibliografie - 43, kroniki - 28, kalendarze - 10.

Najwięcej było książek z dziedziny historii - 1 349, następnie literatura - 385, nauki społeczne - 269, religioznawstwo - 110, naukowe ogółem - 112. W zbiorze historycznym przeważały książki z historii Polski - 1213, Sejm Wielki - 84 książki, Konstytucja 3 Maja - 21, publicystyka sejmowa - 95¹⁷.

Po analizie szczegółowej potwierdza się teza o warsztatowym znaczeniu księgozbioru. Zawierając głównie pozycje dotyczące prowadzonych badań nie odzwierciedlał jednak zainteresowań Smoleńskiego¹⁸. Ze wspomnień Zuzanny Rabskiej wynika, że był profesorem czytany zarówno w filozofii jak i literaturze pięknej. Choć jego upodobania w dziedzinie literatury nie wykraczały poza przeciętny gust epoki. Lubił literaturę "staromodną"; Asnyka, Syrokomlę, Wilkońskiego. Zachwycał się Sienkiewiczem. Już od młodych lat pisał wiersze, te jednak nie przyniosły mu sławy, nie zrażał się i pisał, choć nie były wysokiego lotu. Chętnie też deklamował te swoje utwory. Z nowej literatury podobała mu się Zapolska, nie znosił Irzykowskiego¹⁹.

Już od wczesnych młodzieńczych lat miał w sobie profesor pasję kolekcjonerską. Jeszcze za czasów gimnazjalnych zbierał książki K. Turowskiego, które jednak, jak sam podaje, w ataku lekkomyślności zamienił z kolegą Kowalskim na stary tużurek²⁰.

Smoleński czytał dużo książek historycznych już za czasów studenckich. Wybiany przez niego "dla chleba" Wydział Prawa większych zainteresowań nie wzbudzał. Historia stała się dla Smoleńskiego prawdziwą pasją i właściwie w tej dziedzinie był samoukiem, podobnie jak wielu historyków jego pokolenia. Posiadał jednak pewne doświadczenie bibliofilskie nabyte przy porządkowaniu zbiorów Cypriana Walewskiego /ok. 13.000 książek/ ofiarowanego Polskiej Akademii Umiejętności. Z biblioteki tej korzystał także Smoleński. Kiedy doszedł do posiadania własnego zbioru również wypożycza książki. "Władysław Smoleński, mój tajny nauczyciel historii Polski, często przyjmował Marcelego /Handelsmana/ na dłuższe rozmowy i pozwalał mu czerpać ze swego bogatego księgozbioru. Książki chętnie pożyczał, ale bardzo ich pilnował. Trzeba było odbiór książki w specjalnym zeszycie pokwitować i zobowiązać się do jego zwrotu w dniu określonym. Kto raz w terminie książki nie zwrócił, tracił prawo wypożyczenia. /.../ Jego biblioteka w skromnym mieszkaniu przy ul. Hożej była dla nas pewnego rodzaju sanktuarium, do którego przychodziło się z wiekiem respektem i dla właściciela i dla szacownych ksiąg²¹.

Analizując szczegółowiej tytuły poszczególnych

książek, dochodzimy do wniosku, że Smoleński stał się kolekcjonerem druków sejmowych. konstytucji, mów poselskich itp... Można tu jako przykład wymienić 66 druków pt. "Sejm Czteroletni" /sygn. XYIII 2632-2697/ zebranych w klocek. Również w starych drukach wyróżnić można 306 druków pochodzących z XVIII wieku np. "Konstytucja Sejmu Extraordinaryjnego" /sygn. XVIII/3384/. "Stanisław August Poniatowski. Mowa którą JMCPN miał 10 maja na sejmie 1773" /sygn. XVIII/1690/, "Zbiór mów w czasie dwóch sejmów ostatnich roku 1775 i 1776 mianych" /sygn. XVIII/1404/.

Na uwagę zasługują zebrane przez Smoleńskiego unikalne druki dotyczące rządów pruskich. Są to: patenty, edykty, obwieszczenia instrukcje, zarządzenia, regulaminy, pisma urzędowe. Razem 140 pozycji /sygn. XVIII/3243-3307/. Posłużyły one Smoleńskiemu do napisania pracy "Rządy pruskie na ziemiach polskich /1793-1807/".

Stanowiące przedmiot zainteresowania ojczyste dzieje również znalazły odbicie w księgozbiorze. Są tu ogólne opracowania dotyczące historii Polski, prace: Jochima Lelewela, Adama Naruszewicza, kroniki Macieja Bielskiego, Marcina Kromera, Wincentego Kadłubka oraz opracowania znanych historyków polskich jak: Stanisława Smolki, Michała Dobrzyńskiego, Władysława Semkowicza, Aleksandra Kraushara, Marcelego Handelsmana /ucznia Smoleńskiego/. Szymona Aszkenazego, Tadeusza Wojciechowskiego, Tadeusza Korzona, Wacława Tokarza. Książki te stały się przedmiotem badań do napisanych przez Smoleńskiego "Dziejów narodu polskiego".

Liczne marginalia kreślone ręką właściciela świadczą o wykorzystaniu księgozbioru.

W księgozbiorze znajdowały się także liczne czasopisma m.in. roczniki "Biblioteki Warszawskiej" z l. 1852-1883 /53 tomy/, "Dziennik Praw Królestwa Polskiego" od 1833-1848 oraz "Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego" 1810-1812, "Ateneum" 1876-1896 /4 tomy/, "Wizerunki i roztrząsania naukowe", Wilno 1834-1838 /12 tomów. "Westnik wsiemirnoj istorii", Petersburg 1900-1910. Posiadał także Smoleński wiele słowników i encyklopedii m.in. "Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego", "Encyklopedię powszechną" pod redakcją Olgerbranda, "Encyklopedię powszechną ilustrowaną" Szlossera w 18 tomach, "Dzieje powszechne", Lwów 1873 w 22 tomach oraz np. P. Chmielowskiego "Historia literatury polskiej" i A. Sokołowskiego "Dzieje Polski ilustrowane", Wiedeń 1896-1901.

W dobrze zorganizowanym warsztacie historyka znalazły się także książki z literatury polskiej i to zarówno opracowania o dziejach literatury jak i liczne wydania poszczególnych przedstawicieli. Bibliotekę wzbogacały dzieła: Adama Mickiewicza, Teofila Lenartowicza, Wincentego Pola, Ignacego Krasickiego, Łukasza Górnickiego.

Bogato reprezentowane były prace własne profesora: 67 wydań książkowych lub broszurowych, w tym 8 wydań "Dziejów narodu polskiego" w tym jedno w języku rosyjskim Petersburg 1910. Kilka wydań książki "Publicyści anonimowi...", "Ostatni rok Sejmu Wielkiego".

Władysław Smoleński gromadził także książki ofiarowane mu przez przyjaciół. Były to głównie ich własne publikacje. Do grona tych ludzi należeli: Aleksander Kraushar i jego córka Zuzanna Rabska, Aleksander Rembowski, Julian Adolf Świącicki, Ignacy Chrzanoski Ludwik Krzywicki, Aleksander Świętochowski, Stefan Demby, Marceli Handelsman oraz Aleksander Maciesza, Halina Rutska, Maria Macieszyna i wielu innych. Ich książki z dedykacjami znalazły się również w bibliotece profesora.

Władysław Smoleński był człowiekiem, które słowa uczzonego nie przyćmiła prawdziwych zalet. Otoczony

powszechnym szacunkiem był ulubieńcem młodzieży, która uważała go za swego przewodnika po nieprzetartych szlakach historii, ale także za swego duchowego przywódcę i nauczyciela życia. Szukał on bowiem w historii przyczyn i skutków. Od historyków żądał, by dążyli do możliwie pełnego obiektywizmu, choć zdawał sobie sprawę z trudności uniemożliwiających realizację tego ideału.

Od 1979 r. Towarzystwo Naukowe Płockie przyznaje nagrodę naukową im. Władysława Smoleńskiego wyróżniającym się badaczom.

Przypisy:

¹ J. Siemieński, *Nad trumną Władysława Smoleńskiego*. Przemówienie wygłoszone dnia 12 maja 1926 roku na Powązkach, "Przegląd Historyczny" 1926 nr I; S. Wróblewski, *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego PAU*, "Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności", 1925/1926; M. Handelsman, *Św.p. Władysław Smoleński*, "Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego" 1926 s. 99-110.

² M. H. Serejski, *Wstęp do Władysław Smoleński*, *Szkoły historyczne w Polsce*. Wrocław 1952 oraz *O Władysławie Smoleńskim na tle warszawskiej szkoły historycznej*, [w:] *Przeszłość a teraźniejszość. Studia i szkice historiograficzne*. Wrocław 1965. s. 139-173; A. F. Grabski, *Warszawska szkoła historyczna [w:] Polska myśl filozoficzna i społeczna*. Warszawa 1975 T. II, s. 456-534.

³ M. H. Serejski, *Wstęp do Władysław Smoleński*, *Szkoły historyczne w Polsce*. Wrocław 1952, M. H. Serejski i A. Wierzbicka, *Wstęp do Władysław Smoleński*, *Mieszczanństwo warszawskie w końcu wieku XVIII*. Warszawa 1976; C. Bobińska, *Wstęp do Władysław Smoleński*, *Wybór pism*. Warszawa 1954 i inne.

⁴ T. Świącicki, *Jak prof. Władysław Smoleński o mało nie został premierem*, "Zeszyty Historyczne", Paryż 1963 z. 3, s. 69-74.

⁵ K. Augustynek, *Władysław Smoleńskiego poglądy na nauczanie historii*, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1962 nr 2, s. 243-260.

⁶ A. Grabowski, *Poglądy Władysława Smoleńskiego na dzieje Polski*, "Przegląd Historyczny" 1374, z. 2, s. 317-337.

⁷ M. Wierzbicka, *Władysław Smoleński*. Warszawa 1980.

⁸ A. Stogowska, *Spuścizna Władysława Smoleńskiego w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich w Płocku*, "Studia o Bibliotekach i Zbiorach Polskich", Toruń 1992, T. 4, s. 29-41.

⁹ A. Stogowska, *Zagrodowa szlachta mazowiecka w przekazach Władysława Smoleńskiego*, "Studia Mazowieckie", R. I, 1992 nr. 1, s. 31-41.

¹⁰ Z. Rabska, *Moje życie z książką*. Wrocław 1959, s. 68.

¹¹ I. Moszyńska, *Moje wspomnienia szkolne z pensji Jadwigi Sikorskiej w Warszawie 1878-1890* [w:] *Szkoła Jadwigi Sikorskiej*. Warszawa 1927, s. 99.

¹² M. Wierzbicka, op. cit., s. 147.

¹³ A. Stogowska, *Dzieje i funkcje Biblioteki TNP w latach 1820-1985*. Płock 1995.

¹⁴ Z. Rabska, op. cit., s. 73.

¹⁵ A. Puchalska, *Inwentarz książkowy materiałów archiwalnych po Władysławie Smoleńskim w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich TNP* - maszynopis.

¹⁶ K. Damps, *Księgozbiór Władysława Smoleńskiego* - praca magisterska Uniwersytet Łódzki 1987.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ M. Wierzbicka, op. cit., s. 54.

¹⁹ Z. Rabska, op. cit., s. 77.

²⁰ W. Smoleński, *Nota autobiograficzna* - rękopis w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich TNP, R. 283.

²¹ Z. Nagórski, *Ludzie mego czasu*. Paryż 1964, s. 64.